

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

2.2022

**научно-теоретический методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2022

YO‘LDOSHEV Ro‘zimboy, bosh muharrir, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI:

ABDULLAYEV Bahrom, fizika-matematika fanlari doktori (UrDU),
ABDULLAYEV Ikrom, biologiya fanlari doktori, professor (Xorazm Ma‘mun akademiyasi),
ABDULLAYEV Ilyos, iqtisod fanlari doktori, professor (UrDU),
ABDULLAYEV Ravshanbek, tibbiyot fanlari doktori, professor (TATU UF),
ABDULLAYEV O‘tkir, tarix fanlari doktori (UrDU),
ALEUOV Userbay, pedagogika fanlari doktori, professor (Nukus davlat Pedagogika instituti),
BERDIMUROTOVA Alima, falsafa fanlari doktori, professor (QDU),
DAVLETOV Sanjarbek, tarix fanlari doktori (UrDU),
DO‘SCHONOV Tangribergan, iqtisod fanlari doktori, professor (UrDU),
HAJIYEVA Maqsuda, falsafa fanlari doktori, professor (UrDU),
IBRAGIMOV Zafar, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent (PhD, UrDU),
IBRAGIMOV Zair, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD, AQSH),
IMOMQULOV Sevdiyor, fizika-matematika fanlari doktori (UrDU),
JUMANIYAZOV Maqsud, texnika fanlari doktori, professor (UrDU),
JUMANIYOZOV Otaboy, filologiya fanlari nomzodi, professor (UrDU),
KALANDAROV Aybek, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD, mas‘ul kotib, UrDU),
KAVALYAUSKAS Vidas, gumanitar fanlar doktori, professor (Litva universiteti),
NAVRUZOV Qurolboy, fizika-matematika fanlari doktori, professor (UrDU),
OLLAMOV Yarash, yuridik fanlari nomzodi, dotsent (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xorazm viloyatidagi Xalq qabulxonasi bosh mutaxassisi),
OTAMURODOV Sa‘dulla, falsafa fanlari doktori, professor (Toshkent, Kimyo-texnologiya instituti),
PRIMOV Azamat, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent (UrDU),
QUTLIYEV Uchqun, fizika-matematika fanlari doktori, professor (UrDU),
RO‘ZIYEV Erkinboy, pedagogika fanlari doktori, professor (UrDU),
SADULLAYEV Azimboy, fizika-matematika fanlari doktori, akademik (O‘zMU),
SADULLAYEVA Nilufar Azimovna, filologiya fanlari doktori (O‘zMU),
SAGDULLAYEV Anatoliy, tarix fanlari doktori, akademik (O‘zMU),
SALAYEV San‘atbek, iqtisod fanlari doktori, professor (Xorazm viloyati hokimligi),
SALAYEVA Muxabbat Soburovna, pedagogika fanlari doktori (UrDU),
SATIPOV G‘oipnazar, qishloq xo‘jalik fanlari doktori, professor (UrDU),
XODJANIYOZOV Sardor, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (bosh muharrir o‘rinbosari, UrDU),
YOQUBOV Jamoliddin, filologiya fanlari doktori, professor (O‘zDJTU),
O‘ROZBOYEV Abdulla, filologiya fanlari doktori (UrDU),
O‘ROZBOYEV G‘ayrat, fizika-matematika fanlari doktori (UrDU),
G‘AYIPOV Dilshod, filologiya fanlari doktori, dotsent (UrDU).

JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN•JURNAL

OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI•2022 2(176)

MUASSIS: Urganch davlat universiteti•Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida 2020-yil 11-noyabrda ro‘yxatdan o‘tgan•**GUVOHNOMA № 1131.**

Киёсий тадқиқотимизга аниқлик киритиш мақсадини кўзлаб, ўзбекча қисм учун “жаргон”, атамасини, французча қисм учун эса “арго” атамасини ўғриларнинг тили/argot des gueux, ҳар бир тилнинг ичида ҳам гуруҳлар, ёшга оид, профессионал шевалар учун, шунингдек “умумий жаргонни”/“argot commun” сўзини метаатама сифатида бириктириб қўйишни хоҳлаган бўлар эдик, чунки киёсий тадқиқотда бундай табақалаштириш тил фактларини адекват акс эттиришнинг ягона имконияти деса ҳам бўлади.

ФБлар профессионализмлар, ўғриларнинг шартли нутқи, ўғрилар жаргони/argot des gueux га тегишли ФБлар сингари, алоҳида тадқиқотлар доирасида батафсил ўрганишга лойиқдир. Бу ерда эса умумий жаргон/умумий арго ФБларига тўхталамиз. Айтиш керакки, жаргонли/арготик ФБларнинг стилистик келиб чиқиши ФБ норматив статус олгунига қадар етарли даражада узоқ вақт сезилиб туради, бу, қоидага кўра, ушбу фразеологизмларнинг беадаб коннотацияси ҳамда “паст” денотатив мазмуни билан боғлиқ.¹

Одатда, умуммиллий тилга маргинал арголардан катта синонимик қаторлардан бирликлар ўтади. Улар жиноятчилар тўдаси жамоасининг қонунга итоат қилувчи қисмининг энг машҳур туншунчаларини билдирар эди, бу бирликларга полисемия, улардан бир қаторларига эса арголаштирувчилар билан тез-тез такрорланиш хос эди.

Экспрессив-стилистик характеристика фразеологизмнинг эмоционал-экспрессив мазмунини очиб беради, бу эса унинг лексик ва грамматик маъноси билан доимий боғланган. ФБларнинг кўпчилиги туйғуларни, эмоцияларни, инсоннинг рухий ҳолатини ифодалаш учун хизмат қиладиган ҳамда эмоционал муносабатни, ижтимоий ва индивидуал баҳоларни ифодаловчи “экспрессив фразеологизмлар” категориясига тааллуқлидир.

Фразеологик маъно тадқиқотчилари коннотатив элементнинг информатив, номинатив элементдан бирламчилигини тан олади. Бошқача сўзлар билан айтганда, фразеологизмнинг вазифаси аташ эмас, балки ўзи билдираётган предметга ёки ҳодисага эмоционал муносабатни ифодалашдан иборатдир.

ФБ услубий маъносининг экспрессив жиҳати характери ўзаро чамбарчас боғланган, аммо шунга қарамасдан, бир-бирига айнан ўхшаш бўлмаган эмоционаллик, баҳолаш, ифодалилик, образлилик каби ўзаро муносабат билан аниқланади. Тиллар ривожланишининг ушбу даврида сўзлашув тили нейтрал белгига шу даражада яқинлашдики, сўзлашувга оид ФБларнинг соддатил лексикаси ҳақидаги масала мунозаралига ўхшайди. Бундай вазият фақат француз ва ўзбек тиллари-гагина тааллуқли бўлиб қолмай, балки кўплаб ҳозирги ривожланган тиллар учун ҳам тааллуқлидир, бу уларнинг глобал демократлашуви билан боғлиқдир. Бу стилистик чегараларнинг тил демократизацияси контекстидаги кўзгалувчанлик муаммосини ўрганишни ҳам тақозо этади.

Киличев Байрамали Эргашович (БухДУ доценти, филология фанлари номзоди) ТОПОНИМЛАРДАГИ РАНГ БИЛДИРУВЧИ СЎЗЛАР

Аннотация. Мазкур мақолада топонимларнинг таркибида қўлланадиган ранг-тус ифодаловчи сўзлар, уларнинг маънолари ҳақидаги қарашлар баён этилган. Топонимлар таркибидаги оқ, қора, сариқ, кўк каби ранг билдирувчи сўзларнинг ҳар доим ҳам ўз маъносида қўлланмаслиги уларнинг семантик ва этимологик хусусиятларини таҳлил қилиш орқали асослаб берилган. Айрим жой номлари этноним асосида юзага келганлиги, уларда ранг-тус билан бевосита боғлиқ бўлмаган маънолар мавжудлиги мисоллар асосида исботланган.

Аннотация. В данной статье описаны слова, используемые в составе топонимов, взгляды на их значения. Тот факт, что такие слова, как белый, черный, желтый, синий, не всегда употребляются в собственном значении в топонимах, обосновывается путем анализа их семантических и этимологических особенностей. На примерах доказано, что некоторые топонимы основаны на этнонимах и имеют значения, не связанные напрямую с цветом.

Annotation. This article describes the words used in toponyms, views on their meanings. The fact that words such as white, black, yellow, blue are not always used in their proper meaning in toponyms is substantiated by analyzing their semantic and etymological features. It has been proven through exam-

¹ Салаяев В.А. Лексика арготического и жаргонного происхождения в толковых словарях современного русского языка. Автореф. дисс... канд. филол. наук, Магнитогорск, гос. пед. ун-т., М., 1998, 16 с.

ples that some toponyms are based on ethnonyms and have meanings that are not directly related to color.

Калим сўзлар: ном, атоқли от, жой номи, географик объект, этноним, этнотопоним, этимология, ранг, белги, уруғ, қавм, қабила, қишлоқ, аҳоли пункти.

Ключевые слова: имя, имя собственное, топоним, географический объект, этноним, этнотопоним, этимология, цвет, знак, число, количество, племя, село, деревня, населенный пункт.

Key words: name, proper noun, toponym, geographical object, ethnonym, ethnotoponym, etymology, color, sign tribe, village, settlement.

Ўзбекистон, хусусан, Бухоро вилояти топонимиясида географик номлар таркибида от, феъл, сифат каби сўз туркумларига оид бирликлар фаол қўлланса, равиш, олмош, сон каби туркумларга мансуб сўзлар кам қўлланади.

Ушбу ахборотда топонимлар таркибида қўлланадиган оқ, қора, қизил, сариқ, кўк каби луғавий бирликлар, уларнинг семантикаси, этимологияси хусусида фикр юритамиз. Мазкур бирликлар топоним таркибида ҳам ранг билдиришга хизмат қиладими, деган саволга жавоб беришга ҳаракат қиламиз.

Оқ. Ушбу ранг билдирувчи сўз изоҳли луғатда ўн бир маънода қўлланиши кўрсатилган: 1) қор, сут, пахта рангидаги (оқ доқа, оқ қоғоз, оқ нон); 2) оқ тусга мойил, тиниқ (оқ бадан, оқ танли); 3) оқлик (сут-қатик маъносида); 4) арок (сўзлашув тилида); 5) чор Россияси подшосига тегишли; унинг тарафдори; 6) охирги, тоза (оққа кўчирмоқ); 7) гуноҳсиз, шаънига доғ тушмаган киши; тўғри, ҳақиқат; 8) оқарган тук (сочнинг оқи); 9) кўзнинг қорачиқни ўраган тиниқ рангли, шаффоф қисми; 10) баъзи касалликлар натижасида кўз қорачиғида пайдо бўладиган оқиш доғ, парда; 11) тухумнинг оқсил моддаси.¹ Кўринадик, ушбу сўз табиатдаги ранг, шахс, предмет ва ходиса билан боғлиқ маъноларда қўлланади. Шунингдек, оқ сўзи топонимлар таркибида ҳам тез-тез кўзга ташланади. Кўплаб топонимлар таркибидаги оқ сўзи ранг маъносига эгами? Ёки бошқа маъноларда ҳам қўлланадими? Ушбу саволларга қуйидаги таҳлиллар орқали жавоб берамиз.

Бухоро вилояти топонимиясида оқ сўзи иштирокидаги бир қанча жой номлари мавжуд: Оқгул (Ғиждувон т.), Оқмасжид (Бухоро ш.), Оқолтин (Когон т.), Оқпўлат (Олот т.), Оқработ (Бухоро т., Вобкент т., Жондор т., Решкў т., Шофиркон т., Ғиждувон т.), Оқтепа (Жондор т., Ғиждувон т.), Оқхўжа (Жондор т.), Оқчамамат (Когон т.).

Оқмасжид. Бухоро шаҳридаги кўча номи. Ушбу топоним маҳаллий аҳоли тилида Оқмачит деб юритилади. Топоним ҳудуддаги масжид номидан шаклланган. Таркиби: оқ+масжид. Т.Нафасовнинг қайд этишича, бино, иморатларга нисбатан **оқ сўзи** ранг маъносини билдирмайди. Давлат (хонлик, беклик, тўралик) томонидан қурилган масжид, сарой, қўрғон, рабобларга номига оқ сўзи қўшилганда давлат, ҳукумат, ҳокимият, катта, улкан, буюк; ҳашаматли, салобатли маъноларини англатган. Бухорода 16–19-асрларда хонлик фармойиши, рухсати ёки ҳашар йўли билан қурилган мачитлар оқмачит – Оқмачит аталган. Оқ сўзи хонликка қарашли эканлигига, ҳажм жиҳатдан катта эканлигига ишора.²

Демак, Оқмачит топонимидаги оқ компоненти ҳажм маъносида реаллашган. Бу қурилган иншоотнинг улканлиги ёки кенг майдонни эгаллаганини кўрсатиши ҳам мумкин. Мўғуллар давлатининг маркази саналган Оқ Ўрда Олтин Ўрданинг бир қисми бўлиб, Жўжихоннинг ўғли Ўрдахон номи билан боғлиқ. Эҳтимол, Оқ Ўрда учун ҳам ранг билан боғлиқ бўлмаган маъно асос бўлгандир.

Оқ масжид атамаси билан Ўзбекистондаги иккита меъморий ёдгорлик номланган. Булар Самарқанд вилояти Тим қишлоғи ҳамда Хивадаги Оқ масжид ёдгорликлари. Манбада улар ҳақида маълумот берилганда бирига деворлари ганч билан қопланган (номи шундан), иккинчисига гумбази ва асоси узоқдан оппоқ бўлиб кўринадик (номи шундай) дея шарҳ берилган.³

Оқработ. Бухоро туманидаги аҳоли пункти номи. Туман Бухоро шаҳри атрофида бўлганлиги сабабли *рабоб* компонентли номлар ҳудудда кўп учрайди. Бухоро тумани топонимиясини тад-

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. 5 жилдлик, 3-жилд, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. Т., 2006, 175 – 176-бетлар.

² Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. Қашқадарё вилояти қишлоқлари номининг тадқиқи. Т., “Мухаррир”, 2009, 197-бет.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 томлик, 6-том, Т., 2003, 614-бет.

қиқ этган Н.Адилова Оқработ номи ҳақида ҳам маълумотлар берган. Топоним икки қисмдан иборат: оқ-работ. “Оқ” сўзи бугунги кунда ранг-тус ифодаловчи бирлик сифатида изоҳланади. Шу билан бирга “оқ” сўзнинг “ҳажм жиҳатдан катта, баланд, меъёрдагидан ортиқ” каби маънолари ҳам бор. “Работ” сўзи “оқ” сўзи билан қўшилиб, “катта работ”, “улкан истехком”, “хукумат томонидан бунёд қилинган иншоот” каби маъноларни англатади.¹

Шунингдек, Н.Адилова Оқпўлат топоними ҳақида фикр юритганда ҳам ном таркибидаги “оқ” сўзи ранг ифодаломаслигини қайд этган. Бу топоним этноним асосида шаклланган бўлиб, оқпўлат – “пўлат уруғининг катта қисми яшайдиган маскан” маъносига эга.²

Топонимлар таркибидаги оқ, қора сўзлари ҳақида фикр юритган Э.М.Мурзаев туркий халқларда қадимда тоғдан оқиб тушувчи тезоқар, шўх сувни *оқсув*, текис ерларда булоқ, сизот сувларидан пайдо бўлган сувни *қорасув* деб атаганликларини қайд этган.³

Баён қилинганлардан маълум бўладики, топонимлар таркибида қўлланадиган *оқ* компоненти бир ўринда ранг-тус маъносини, иккинчи ўринда эса бошқа маъноларни, хусусан, *катта*, *улкан*, *кенг*, *қўламдор* кабиларни англатади.

Баъзан *оқ* компонентли топонимларга этнонимлар асос бўлганлигини ҳам кузатиш мумкин. Бу ҳақда Т.Нафасов маълумот берган. Бу маълумотларда оқбой – манғитларнинг уруғ тармоғи; Оқбой – Китоб туманидаги қишлоқ. Бу топонимнинг Оқвой (Косон тумани) варианты ҳам қайд этилган. Оқмўйин/оқбўйин этноними (манғитлар уруғи) негизида Оқмўйин/Оқбўйин (Ғузур тумани) пайдо бўлган. Худди шундай, Оқманғит топоними ҳам этноним асосида шаклланган.⁴

Албатта, этнонимлардан юзага келган топонимлар таркибидаги элементларнинг яққол кўзга ташланиши ёки компонентларнинг ҳар бир қисми мустақил қўлланишига қарамай, улар морфемаларга ажратилмайди. Шу сабабли ҳам этнонимлар таркибида кўринган *оқ* сўзи лексик-семантик ва грамматик жиҳатдан таҳлил этилмайди. Чунончи, оқманғит – “оқ рангли манғит” эмас.

Нафақат Бухоро вилояти, балки республикамизнинг бошқа ҳудудларида ҳам кўп учрайдиган номлардан бири **Оқтепа** топонимидир. Ушбу топоним Самарқанднинг Қўшработ, Қашқадарёнинг Косон, Бухоронинг Жондор ва Ғиждувон туманларида мавжуд.

Топонимнинг таркиби: оқ+тепа. Ном, аввало, географик объектни аташ учун қўлланган. Яхё Ғуломовнинг фикрича, эрамизнинг IV –V асрларидан бошлаб, Ўрта Осиёнинг барча воҳаларида суғориш каналларининг устида ва экин далалари ўртасида дехқонларнинг хом ғиштдан қурилган кўшклари вужудга келади, уларнинг харобалари ҳозиргача сақланиб қолган бўлиб, уларни тепа, оқтепа ёки тал деб атайдилар.⁵

Топонимияда тепа тушунчаси ўзиша хос ўринга эгаллиги билан ажралиб туради. Топонимияда тепа ороним (тоғлар, тепаликлар, қирлар, сойликлар, даралар ва бошқа орографик объектларнинг номлари,⁶ рельеф типлари ва шакллари (ер юзасидан баландлик ва чуқурлик) номи.⁷ Сифати-Сифати-да қайд этилади. Тепа иштирокида *чоштепа*, *бўштепа*, *қоратепа*, *оқтепа*, *шўртепа*, *қоровултепа* каби географик объект номлари мавжуд. Хуллас, оқтепа оронимидан аҳоли пункти номи пайдо бўлган.

Қора. Тилимизда кўп қўлланадиган ушбу сўзнинг ўндан ортиқ маънода ишлатилиши “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да қайд этилган.⁸ Лекин айтиш лозимки, топонимлар таркибида қўлланилган *қора* сўзининг маъноси луғатда берилмаган. Хўш, биз *қора* сўзининг топонимияда қандай маъноларда келганлигини кузатамиз. Ушбу сўз топонимларда *текисликдаги кичик баландлик*, *дўнг жой*, *кичик тепа*, *кўп*, *зич*, *қалин* (боғ, дарахт сўзлари билан боғланганда), *кўп миқдордаги сув* (қорабулоқ), *юксак*, *катта* (қоракўл) ва бошқа маъноларни ифодалайди.

Демак, айтиш лозимки, луғатда баён этилган изоҳлар воситасида *қора* компонентли топонимларни шарҳлаш имконсиз. Шуниси муҳимки, *қора* компонентли топонимларнинг аксарияти ўз

¹ Adizova N.V. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya, T., “Navro‘z”, 2020, 55-bet.

² Шу манба. 56-бет.

³ Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. М., 1974, с. 200.

⁴ Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. Қашқадарё вилояти қишлоқлари номининг тадқиқи. Т., “Мухаррир”, 2009, 195 – 199-бетлар.

⁵ Ғуломов Я.Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Т., 1959, 121-бет.

⁶ Қораев С. Географик номлар маъноси. Т., “Ўзбекистон”, 1978, 193-бет.

⁷ Дўсимов З., Тиллаева М. Топонимика асослари. Т., 2002, 82-бет.

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик, 5-жилд, Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008, 335–337-337-бетлар.

қатламга мансуб. Бу ҳолатни, бизнингча, *қора* сўзининг туркий тилларга мансублиги билан изоҳлаш мумкин.

Қора сўзи топонимиянинг турли соҳаларида учрайди. Жумладан, *Қорадарё*, *Қораариқ*, *Қорасув* – гидроним, *Қорабоғ*, *Қоракўл* – ойконим, *Қорато*, *Қоракўлча* – некроним, *Қорақалпоқ*, *Қорақулончи* – этнотопоним ва ҳ.к.

Бухоро вилояти топонимиясида ўндан ортиқ *қора* компонентли номлар мавжуд. Булар сирасига *Қорабоғ* (Ғиждувон т.), *Қоравул* (Жондор т.), *Қоравулон* (Шофиркон т.), *Қоражери* (Бухоро т.), *Қоракўл* (Қоракўл т.), *Қоракўлиён* (Бухоро т.), *Қораун* (Қоркўл т.), *Қорахони* (Ромитан т., Ғиждувон т.), *Қораҳожу* (Қоракўл т.), *Қорахумори* (Жондор т.), *Қорақалпоқ* (Пешкў т.), *Қорақулончи* (Қоракўл т.) кабиларни киритиш мумкин.

Қорабоғ. Ушбу топоним икки қисмдан иборат (*қора+боғ*). Халқ тилида шарҳланишига кўра, *қора* сўзи боғ, дарахт сўзлари билан қўлланганда *кўп*, *зич*, *қалин* каби маъноларни ифодалайди ҳамда *қорабоғ* – “кўп дарахти бўлган”, “дарахтлар зич жойлашган макон” каби маъноларни юзага келтиради. *Қорабоғ* топоними ҳақида фикр юритган А.Гейбуллаев Озарбайжондаги Гарабаг/Гарабах номи печенегларнинг *гарабаг* этнонимидан эканлигини асослаб берган.¹

Демак, *Қорабоғ* топонимини этноним асосида шаклланган деб айтиш мумкин. Маълумки, этнонимияда *қора* сўзи алоҳида эътиборга лойиқ саналади, чунки кўпгина этнонимлар таркибида *қора* сўзи учрайди. Чунончи, *қора*, *қораабдал*, *қорабаганали*, *қорабувра*, *қорабўриқ*, *қоралар*, *қорамангит*, *қоранайман*, *қорасийроқ*, *қорахони*, *қорача*, *қора чивар*, *қорақалпоқ*, *қорақурсоқ*, *қорақўйли*, *қорақўнғирот*, *қорагосмоқ*, *қорагурсак*.²

Бухоро топонимиясидаги *қора* компонентли номларнинг аксарияти этнонимлар асосида шаклланганлигини инобатга олиб, биз куйида ана шу топонимларнинг айримларига алоҳида тўхталамиз.

Қорахони//Қарахони. Манбаларда қайд этилишича, Кўлобда яшовчи арабларнинг шолбоф уруғига қарашли тармоқ номи – қорахони деб аталган.³ Шунингдек, оккипчокларнинг жағалтой уруғига қарашли тармоқлардан бирининг номи ҳам *қорахон* деб юритилган. Шу сабабли, айтиш мумкинки, қорахон/қорахони этноним саналади.

Қорақалпоқ. Туркий халқларнинг бири саналган қорақалпоқлар узоқ тарихга эга этник гуруҳ саналади. Н.Охуновнинг маълумот беришича, Қорақалпоқ топоними Фарғона вилоятининг Данғара, Бувайда, Андижон вилоятининг Избоскан, Андижон туманларида ҳам мавжуд.⁴ Ушбу эт-эт-нос турли сабаблар билан ҳозирги Бухоро вилоятининг Пешкў, Шофиркон туманларида тарқалган. Улар бунёд этган аҳоли пунктлари Қорақалпоқ/Қорақалпоқлар деб номланади. Топоним этноним асосида пайдо бўлган.

Қорақулончи – қишлоқ. Қоракўл тумани. Қорақулончи – қулончи (қулон) уруғининг бир тармоғи. Яна шу туманда Қулончи, Ариқбўйиқулончи деган қишлоқлар ҳам бўлганлиги аниқланган.

Қоракўл. Ушбу топоним Бухоро, Варахша, Пойкент, Шофиркон, Ромитан каби қадимий номлардан саналади. Топоним таркибидаги *қора* сўзи катта, улкан, кенг маъноларига эга бўлиб, *катта кўл*, *улкан кўл* деб шарҳланиши мумкин. Чунки Қоракўл Зарафшон дарёси бўйида бўлиб, дарё Амуга куйилган. Турли табиий ўзгаришлар, сув тошқини ва бошқалар сабаб улкан кўл пайдо бўлганлигини (ҳозирда Қоракўл туманининг қуйисида Олот тумани ҳудудида Денгизкўл гидроними мавжуд) эътибордан қолдириб бўлмайди. Шунинг учун Қоракўл топонимини гидроним асосида шаклланган дейиш мумкин. Вилоят ҳудудидаги *Қоракўлиён* топоними “қоракўлликлар” сўзининг форс-тожик тилидаги кўринишидир. Бу топонимнинг пайдо бўлишини аҳоли миграцияси билан шарҳлаш мумкин.

Қорали. Маҳаллий халқ тилида Қароли деб юритилади. Юкорида туркий мўғул тилларидаги *қора/қара* – тепа, баландлик, тиклик кўлами кичикроқ бўлган дўнглик каби маъноларда қўлланишини қайд этган эдик. Балки тепа борлиги учун Қорали/Қарали деб номланган бўлиши мумкин. Халқ тилида олхўрини қорали (*қора олу*) дейишади. Шу мевали дарахт асосида пайдо бўлганлиги ҳам, эҳтимол.

¹ Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986, с. 145.

² Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. Т., “Наврўз”, 2017, 101–113-бетлар.

³ Овезов Ж.К. Истории племени мурчали. Труды ЮТАКЭ, т. 5, Ашхабад, 1955, с. 113.

⁴ Охунов Н. Жой номлари тарихи. Т., “Ўзбекистон”, 1994, 77-бет.

Бухоро топонимиясида форс-тожик тили таъсири кучли саналади. Бу ҳолатни тархӣ жаранлар билан шарҳлаш мумкин. Вилоят топонимиясида форс-тожик тилида ранг атамаси билан боғлиқ номлар ҳам учради. Жумладан, Сиёҳкорон Бухоро шаҳридаги кўча номи бўлиб, ушбу кўчада ранг билан ишловчи хунармандлар истиқомат қилган ҳамда ўз устахоналарида фаолият олиб борган. Сиёҳ – қора ранг (киёсланг: сафед – оқ, зард – сарик, кабуд – кўк ва ҳ.к.).

Тарихчи олим Ҳ.Тўраевнинг қайд этишича, Сиёҳкорон – қораловчилар, қора рангга бўёвчилар маъносида қўлланилган. Алоҳида гузар сифатида XVIII–XIX аср вақф ҳужжатларида тилга олинади. Бу гузарда яшовчи аҳолининг асосий машғулоти эски пойабзалларни таъмирлаш, қора рангга бўёш ва сотишдан иборат бўлган. Жой номи ҳам шу машғулоти туридан келиб чиққан.¹

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, топонимлар таркибидаги турли сўзлар доим ҳам ўз асл маъносида қўлланавермайди. Сифатлар, айниқса, ранг-тус ифодаладиган бирликлар камдан-кам ҳолатларда ўз асл денотатив маъносида учрайди. Бухоро вилояти ҳудудидаги оқ ва қора компонентли топонимларнинг катта қисмида ранг маъноси билан алоқадор бўлмаган маънолар ифодаланган.

Ранг-тус маъноли сўзлар, айниқса, этнонимлар асосида шаклланган топонимларда, умуман, қўлланилмаган. Этнонимлар таркибида қадимда ранг маъноси ифодаланган бўлса-да, улар тайёр ҳолда топонимга ўтганлиги учун морфемаларга ажратилмайди.

Ҳамдамова Ханифа (ЖПИ)

“РУСТАМХОН” ДОСТОНИДАГИ ЎЗЛАШМАЛАРДА КЎП МАЪНОЛИЛИК

***Аннотация.** Мақолада “Рустамхон” достони тилида қўлланилган араб ва форс-тожик тилидан ўзлашган сўзлардаги кўп маънолилик масаласи ўрганилган.*

***Аннотация.** В статье исследуется явление многозначности заимствований в арабском и персидско-таджикском языках на примере дастана “Рустамхон”.*

***Annotation.** In the article, the issue of polysemy of the borrowings in the Arabic and Persian-Tajik languages used in the language of the dastan “Rustamkhon” is studied.*

***Калим сўзлар:** достон, баҳши, эпик қаҳрамон, кўп маънолилик, арабча сўзлар, форс-тожикча сўзлар, ўзлашма сўзлар.*

***Ключевые слова:** дастан, бахши, эпический герой, многозначность, арабские слова, персидско-таджикские слова, заимствования.*

***Key words:** dastan, bakhshi, epic hero, polysemy, Arabic words, Persian-Tajik words, borrowed words.*

«Рустамхон» достонида от сўз туркумига кирувчи араб тилидан ўзлашган қирқдан ортик лексема ўзининг кўп маънолилик хусусиятларини намоён қилганлиги аниқланди. Тилимизга араб тилидан ўзлашган *вақт* лексемаси замон, вақт муддати; он; мавсум каби маъноларни, шунингдек, “юз бериб турувчи воқеа-ҳодиса, нарсаларнинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ш. к. билан ўлчанадиган давомийлиги, шундай ўлчов белгисига эга бўлган объектив ҳодиса” маъноларини ифодалаши тилшуносликда эътироф этилган.² Мазкур лексема ҳозирги кунда беш маънода³ қўлланишда бўлса, қадимги туркий тилда фақатгина биргина маънода ишлатилганлиги нуфузли лугатларда⁴ эътироф этилган. Алишер Навоий асарлари тилида олти маънода⁵, тарихий асарлари лек-сикасида эса уч маънода⁶ қўлланганлиги аниқланган. Биз ўрганган достон матнида мазкур лек-семанинг қуйидаги маънолари мавжудлигини кузатдик:

1) *кўтаринки кайфиятли ҳолат; яхши кайфиятли, хурсанд ҳолатни кечирмоқ ёки хурсандчилик қилмоқ* маъносида: Бундай сўзни Хисрав подшо эшитди, Хисрав шоҳнинг жуда вақти хуш бўпти, Обод қилсам, дейди, бу манзил-жойди, Эр Тоғайнинг шуйтиб вақтин хушлайди; Бир нечасини вақтин хушлаб, Ўйнаб-қулар зулфак ташлаб;

¹ ЎзР Марказий давлат архиви, сақлов бирлиги – 378. 1709 йилда тузилган вақф ҳужжати.

² Ўзбек тилининг изоҳли лугати (ЎТИЛ). Беш томлик, 1-т, Тошкент, ЎзБМЭ, 2006, 448-бет.

³ Шу манба.

⁴ Древнетюркский словарь. Ленинград, “Наука”, 1969, с. 632.

⁵ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли лугати. I–V, Тошкент, “Фан”, 1983–1985, 367-бет.

⁶ Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикаси. Т., “Фан”, 2016, 154-бет.

Polvannazirova Sevara Xasanboy qizi. Ingliz-o‘zbek tillari grammatikasini chog‘ishtirma o‘rganish masalasiga doir ba’zi mulohazalar.....	112
Pulatova Nigoraxon Raximjonovna. Oliy ta’limda etnoekologik madaniyatni shakllantirishning mavjud holati va istiqboldagi ustuvor yo‘nalishlar.....	114
Hurbobev Shirinbek. “Алпомиш” достонини ўрганиш: амалий тажрибалар ва технологиялар.....	118
Nafasov Mirzomurod Muxamadovich. Ta’lim jarayonida byod modelidan foydalanishning ahamiyati....	121
Мирзаев Акрамжон Ўктамжонович. Рақамли дунёда ўқитишда электрон таълим ва аралаш таълимнинг ўзига хос хусусиятлари.....	124
Исмаилов Анвар Рустамович. Компоненты педагогической культуры и их влияние на формирование педагогической компетенции.....	127
Бекманова Жамиля Абдулаевна. Совершенствование педагогических технологий всестороннего развития личности дошкольников на основе культурно-творческого подхода.....	132

ILMIY AXBOROT

Baratov Fayzullo Shukurovich, Qo‘shmatov Orifjon. “Inson – kompyuter” tizimidagi subyekt faoliyatining xususiyatlari.....	135
Nasrulloeva Nasiba Sadulloevna. Kompyuter va internet jargonlarining shakllanish xususiyatlari.....	138
Отакулов Нодиржон Бахромалиевич. Француз ва ўзбек тилларида субколлоквиал фразеологик бирликлар тадқиқига доир.....	140
Киличев Байрамали Эргашович. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар.....	145
Хамдамова Ханифа. “Рустамхон” достонидаги ўзлашмаларда кўп маънолик.....	149
Axmedova Firuza Asrorovna. Zamonaviy ingliz tilida neologizmlarning shakllanish xususiyatlari.....	152
Xuramova Dildora Rahkmonkulovna. Idiolektni ifodalovchi vositalarning semantik-stilistik o‘xshash va farqli jihatlari tadqiqi.....	155
Normurodov Oybek Berdimurod o‘g‘li. Sayyid Qosimiy ijodining o‘rganilishi.....	158
Холмўминов Илхом. Фольклор матнлар таржимасида адекватлик ва эквивалентлик муаммолари...160	
Saurov Ravshonbek Ruslanbek o‘g‘li. Davlat xizmatlari ko‘rsatish institutlarining demokratik xususiyatlari.....	167
Маткаримов Сапарбой Ражабович. Навоийнинг “Бизга ул махваш тилию кўнгли бирла ёр эмас” деб бошланувчи ғазалининг француз тилига таржимаси таҳлили.....	170
Ismoilov Ixtiyorjon A‘zamjonovich. Jinoyat va jazoning ijtimoiy-falsafiy muammolari.....	173
Сейтова Зухрагон Пиржановна. Стирание различий в гендерных ролях.....	176
Шукурова Рамина Джалолитдиновна. Актуализация глагольных фразеологических единиц в речи.....	179
Рахманова Альбина Ходжаевна. Образ пророка в концепции мусульманского востока Бунина....	183
Рахматова Саодат Амракуловна. Актуальность навыков академического письма в технических ВУЗах.....	188
Karimova Diyora Abduvaxidovna. Phraseological Units as an Emotional Component of a Speech Portrait of a Serviceman.....	190
Djuraev Abdulkhay Shukhratjanovich. Consequences of Plagiarism and Possible Solutions.....	192
Avezova Dildora Davlatovna. Archaisms as a Problem of Translation.....	195

“ILM SARCHASHMALARI”

Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali

Muharrir **Ro‘zimboy Yo‘ldoshev**
Texnik muharrir **Sherali Yo‘ldoshev**
Musahhihlar: **Турмуова Тамара,**
Aybek Kalandarov
Ushbu songa mas’ul **Azamat Primov**

Terishga berildi: 21.02.2022
Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2022.
Ofset qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 1/8.
Rizograf bosma usuli. Tayms garniturası.
Adadi 200. Bahosi kelishilgan narxda.
Buyurtma №. 4
Hisob-nashriyot tabag‘i 25
Shartli bosma tabag‘i 23
UrDU matbaa bo‘limida chop etildi.

UrDU matbaa bo‘limi matbaa faoliyatini boshlagani
haqida vakolatli davlat organini xabardor qilish to‘g‘risidagi
Tasdiqnoma (№3802-835f-ad22-c709-fbd1-1129-1986)
asosida faoliyat yuritadi.

Manzil: 220110. Urganch shahri, H.Olimjon ko‘chasi, 14-uy.
Telefon/faks: (0362)-224-66-01;
e-mail: ilmsarchashmalari@umail.uz
ilmsarchashmalari@mail.ru
Veb-sayt: www.ilmsarchashmalari.uz
Telegram: <https://t.me/ilmsarchashmalari>